

Mistika i filozofija

Josip Sanko Rabar*

Što je radikalnije oslobađanje od svijeta, to je veća trpeljivost prema svijetu. Za razliku od Bude i Isusa, fundamentalistički mrzitelji svijeta izrazito su od svijeta.

U korijenu čovjeka skriveni je Bog, Bog se objavio mnogima, nekima pravo, neki su ga shvatili više ili manje iskrivljeno. Objava počinje s Abrahamom.

Abraham

Bog je stupio u kontakt s jednim čovjekom. Abraham je bio običan čovjek, sa svojim vrlinama i manama. Ali bio je odabran od Boga, da ga Bog vodi i da mu pokazuje put. Božji je izbor u samom Bogu skriven. Bog ne odabire one koji su prividno i bez njega dobri, naprotiv, bira one kojima bliskost s Bogom treba da im život dobije smisao. Abraham je bio potrebit Boga, zato ga je Bog odabrao.

Bog je autoritarnom i strogom rukom poveo Abrahama iz grada Harana u zemlju koju mu je obećao. »Abraham uze sa sobom svoju ženu Saraju, svoga bratića Lota, svu imovinu što su je namakli i svu čeljad koju su stekli u Haranu te svi pođu u zemlju kanaansku.« Abraham je imao već sedamdeset i pet godina. Dakle, bio je već starac. Bog mu je obećao potomstvo koje će biti brojno kao prah na zemlji.

»Tvoja žena Sara dobiti će sina.« Sara se smijala: »Kako ću rod roditi ja starica?« Dobili su odgovor: »Zar je Jahvi išta nemoguće?«

Kad je Bog rekao Abrahamu da će uništiti Sodomu zbog grešnika koji u njoj žive, Abraham je uzeo u zaštitu stanovnike Sodome. Ta Abrahamova parnica s Bogom pokazuje da je Bog dobro odabrao i dobro podučio Abrahama. Abraham reče: »Daleko to bilo od tebe, da ubijaš nevinoga kao i krivoga, tako da nevin i krivi prođu jednako! Daleko bilo od tebe! Zar da ni Sudac svega svijeta ne radi pravo.« »Ako nadem u gradu Sodomu pedeset nevinih — odvрати Jahve — zbog njih ću poštediti cijelo mjesto.« Tada Abraham počne licitirati sa sve manjim brojem nevinih, dok ih nije spustio na deset.

Poslije uništenja Sodome, Bog stavi Abrahama na užasnu kušnju: »Uzmi svoga sina jedinca svoga Izaka koga ljubiš, i podi u krajinu Moriju pa ga ondje pri-

* Josip Sanko Rabar, književnik i novinar, Zagreb. E-pošta: sanko.rabar@terrakom.net

nesi kao žrtvu paljenicu na brdu koje ću ti pokazati.« Teško da je ikad itko toliko nemilosrdno i strašno iskušavan. Izak je Abrahamu značio sve, svu brigu i ljubav, no Abraham svejedno poslušao Boga u nadi protiv svake nade. U zadnji trenutak Bog spriječi Abrahama da ubije svoga sina jedinca. Reče Jahve: »Kad si to učinio i nisi mi uskratio svog jedinca sina, svoj ću blagoslov na te izliti i učiniti tvoje potomstvo brojnim poput zvijezda na nebu i pijeska na obali morskoj!«

Naredba Abrahamu da žrtvuje Izaka najstrašnija je i najsablažnjivije mjesto u Svetom pismu, koje je i inače puno krvi, ubojstava i žrtve. To pokazuje da su i oni kojima je Bog sasvim izvjestan, koji uopće nisu posumnjali u njegovo postojanje, bili također kušani strahom i drhtanjem, počevši od Isusove žrtve, Bogorodičine trudnoće i navodnog preljubništva te gledanja sina na križu razapeta, tamne noći Ivana od Križa, i svih drugih sigurnih u Isusovo postojanje, počevši od apostola do danas, nikoga nije mimoišao veliki križ. Tako je i onima koji nisu trebali vjerovati u Božje postojanje, jer im je to bilo sasvim izvjesno, itekako trebala vjera da prebrode strah i trepet, ili tobožnju odbačenost od Boga i veliku kušnju. Vjera uvijek ima svoju tamnu stranu neizvjesnosti i boli, i bez sumnje u Božje postojanje.

Zaratustra

Bio je dualist. Uz dobrog boga, na avetističkom Ahure Mazde (Mudrog Gospodina) ili na pehleviju Ohrmazda, postoji i zli bog Angra Mainyu, na pehleviju Ahriman. No nije bio sasvim dualist. Mudri Gospodin ima prednost pred Ahrimanom. Samo je Mudri Gospodin čovjekov Bog i njegova je konačna pobjeda. Pet himni iz Aveste, zaratustrijske objave, nazvane *Gathe* (Pjesme) razlikuju se arhaičnim dijalektom, odražavaju izrazito osobno obraćanje Bogu i smatraju se najbolje očuvanim riječima proroka Zaratustre. One ističu važnost pravednosti kao najuzvišenijeg cilja kojemu treba težiti. Pravednici će biti nagrađeni na kraju vremena, kada će se pokazati vrhovno božansko dostojanstvo Ahura Mazde. Iako kasniji zaratustrijanizam sadržava i politeističke elemente, slične indijskim Vedama, Mudri Gospodin nije ničim nadmašen.

Od početka pisane povijesti Irana (Zemlja Arijaca) zoroastrizam je dugo bio službena religija. Danas ukupan broj zaratustrijanaca u svijetu jedva prelazi sto tisuća. Postoje u Indiji i Iranu i zovu se Parsi. Brojnost im neprekidno pada. Zato imaju visok prosjek obrazovanih i utjecajnih ljudi. Zaratustrijanizam je blizak monoteističkim tradicijama judaizma, kršćanstva i islama.

Postoje stalne borbe između dobra i zla. Poslije smrti duh preminuloga prelazi most koji je širok za pravednika, a vrlo uzak za nepravednika. Kad naidu zle duše most postaje uzak kao oštrica brijača i zli padaju u pakleni bezdan. Pravednike čeka *pairidaeza* (odakle naziv *paradize*) što znači „vrt uživanja“.

Zoroastrizam je izrazito etička religija. S nagradom dobra i kaznom zla. Što znači da nije sasvim dualističan, nego ima monoteistički vid. Izvorno Zaratustri-no učenje naglašava osobni odnos čovjeka i Boga, i stoga je blisko islamu, judaizmu i kršćanstvu.

Konfucije

Roden je oko 551., a umro 479. godine. U trećoj godini izgubio je oca, i odrastao je, pod majčinih okriljem, u siromaštvu. Već kao dječak rado je postavljao žrtvene sudove i oponašao ritual svetkovina. Sa trideset i dvije godine postao je učitelj drevnog rituala. U trideset i trećoj proučavao je institucije, običaje i predanja minulog carstva Čou. U trideset i četvrtoj učio je svirati glazbu. Petnaest godina bio je zabavljen isključivo svojim „kulturološkim“ studijima. U pedeset i prvoj u državi gdje je potekao postao je ministar pravosuđa i potom kancelar. Ojačao je moć vojvode i država je cvjetala. Vojvoda se međutim posvetio uživanjima i nije više slušao Konfucija, tako da je on otišao nakon sjajnog četverogodišnjeg rada. Dvanaest godina, od svoje pedeset i šeste do šezdeset i osme, putovao je iz jedne zemlje u drugu tražeći mogućnost da svoje učenje politički ostvari. Učenici su ga pratili, upozoravali i tješili. Tokom svih tih godina Konfucije nije gubio vjeru u svoj poziv političkog odgojitelja i uređivača carstva. Njegova je veličina u tome što je znao da nešto ne ide, a on je i dalje pokušavao. Međutim, kao starac odustao je od toga. Studirao je tajanstvenu *Knjigu promjene* i završio plansko zasnivanje novog odgoja kroz predavanja za određeni krug učenika.

Konfucijeva osnovna misao bila je izbjavljenje čovjeka putem obnavljanja starine. Židovski proroci su objavili Božju objavu. Konfucije pak glas starine. Međutim, on nije retrogradan i reakcionaran, u starini zanima ga ono vječno. Riječ je o ponavljanju vječno istinitog, a ne o oponašanju prošlog. Konzervativni životni oblik koji je pokrenut otvorenom liberalnošću. Konfucije je stare spise, svjedočanstva, pjesme, propise za običaje obradio i redigirao po mjeri istine i djelotvornosti. Odgoj je osnovao kroz vlastitu školu u kojoj su školovani mladići za buduće državnike. Pretpostavljao je moralni život kod učenika. U moralnom mijenjanju trebaju izučiti umjetnosti: običaje, glazbu, gadanje iz luka, upravljanje kolima, pisanje i računanje. Tek na tom području uspijevaju literarni studiji. »Napraviti grešku i ne ispraviti je (tj. ne izmijeniti samog sebe) to tek znači pogriješiti.« Bez učenja su sve ostale vrline zamagljene i odmah se izopačuju: neposrednost postaje grubost, hrabrost postaje neposlušnost, čvrstina postaje mušičavost, humanitet postaje glupost, mudrost postaje rastresenost, iskrenost postaje propast.

Ono što je novo u Konfucijevoj se filozofiji iskazuje u obliku starog. Srž te filozofije je moralno–politički etos i njegov vrhunac u idealu „plemenitog“. Praćenje sviješću o granicama odgoja i priopćivosti, i neuspjehu što njegovo cjelokupno djelo istovremeno dovodi u pitanje i održava ga. U Konfucijevu moralno–političkom etosu osnovnu važnost imaju običaji i glazba. Poredak se održava pomoću morala. Moral stvara duh cjeline i biva opet prožet njom. Konfucije nije samo filozof morala, nego je u njega život totalno ureden jedinstvom filozofije, umjetnosti, znanosti i religije. Poredak predstavlja neprekidni odgoj svih: »Budimo se kroz pjesme, učvršćujemo kroz poredak, usavršavamo kroz glazbu.« Puko znanje nema nikakvu vrijednost ako je lišeno humanosti koja je u njemu djelotvorna. Onaj tko kod prinošenja žrtve nije intimno prisutan, taj kao da uopće nije prinosio žrtvu.

U Konfucijevu mišljenju ne pravi se razlika između običaja, moralnosti i prava. Nema ni razlike između lijepog i dobrog. Glazba je odgojni faktor prvog reda. U vidljivom svijetu vladaju glazba i moral, u nevidljivom vladaju duhovi i bogovi. Smušena glazba i narod postat će raskalašen. Snaga razularenog zadovoljstva uništava duhovnu snagu mira i harmonije. Konfucije propisuje kakva glazba treba biti. Ali i glazba, kao i poredak, nije po sebi apsolutna: »Čovjek bez ljubavi prema ljudima, — što njemu pomaže glazba?«

Konfucije ima afirmativan stav prema svemu što je prirodno. Svemu se određuje poredak, mjera i mjesto, ništa se ne odbacuje. Otuda prevladavanje sebe, ali ne i askeza. Oblikovanjem priroda postaje dobra, a nasiljem nad njom dolazi do nesreće. Konfucije ne odbacuje čak ni mržnju i razjarenost. Dobar čovjek može na ispravan način voljeti i mrziti.

Ophođenje s ljudima predstavlja osnovni životni element. »Plemenit čovjek ne zanemaruje svoje bližnje.« Nije mudar onaj tko, ako može birati, ne obitava među humanim ljudima. Konfucije uređuje međuljudske odnose prema: dobima života, roditeljima, prijateljima, vlastima, podređenima. Sve je to vrlo razumno i ovozemna mudrost. S podcjenjivanjem govori o ženama. Konfucije je plitak prema Lao Ceu. On ne vidi da se Tao prazneći puni, da dajući dobiva, da odgajajući biva odgojen. Ovozemni razum Konfucija nasuprot transcendentne mistike Lao Cea.

Za Konfucija je, za razliku od Lao Cea, politička vladavina nešto na što se sve odnosi i iz čega se sve izvodi. Ipak, od zakona bolji je uzor. Sličan je Lao Ceu: Kad se mora apelirati na zakon, tad već nešto nije u redu. Vladar poput polarne zvijezde stoji mirno, puštajući da se sve oko njega odvija po redu. Tu je sličnost s Taom i Lao Ceom očita. Djelovanje nedjelovanjem.

Za Platona država je nova aristokratska revolucionarna konstrukcija, a za Konfucija je država tradicionalna, ali kulturno i moralno vrlo profinjena tvorba. Slično Platonu ljudski odnosi se neće popraviti sve dok filozofi ne postanu kraljevi, odnosno kraljevi filozofi. Zato je Konfucije cijelog života bio u potrazi za vladarom kojem bi mogao pozajmiti snagu svoga duha, što je bio uzaludan trud.

Sva dobrota, sva istina, sve što je lijepo stoji Konfuciju pred očima u idealu plemenita čovjeka. Sjedinjuje plemstvo po rođenju i biću, visoki položaj i mudrost. Pred Konfucijem se kao i pred Lao Ceom otvara velika alternativa: da se skloni od svijeta u usamljenost ili da zajedno s ljudima živi u svijetu i da ga oblikuje. Konfucije se suprotno Lao Ceu opredjeljuje za drugo. Priroda čovjeka zove se žen, koja je ujedno ljudskost i moralnost. Biti čovjek znači biti u komunikaciji. Mjera i sredina predstavljaju vrhunac čovjekove prirode. Obrazovanje čovjeka korijen je svega.

Konfucije nije imao nikakvog mišljenja, nikakvo preduvjerenje, nikakvu tvrdoglavost. Plemenit je čovjek tu za sve i nije pristran, zadržava otvorenost. On je uzdržan ako nešto ne razumije, svitljiv, tolerantan.

Poredak je neophodan, jer je biće čovjeka stvarno samo u ljudskoj zajednici.

Dok je Lao Ce, slično Kristu, učio da na neprijateljstvo treba uzvratiti dobroćinstvom, Konfucije smatra da na neprijateljstvo treba uzvratiti pravdom, a na dobroćinstvo dobroćinstvom.

Prvo je načelo poretka: »Ono što i sam ne voliš da ti bude učinjeno, to nemoj učiniti drugomu.«

Drugo načelo: Budući da su ljudi jako različiti, dobra je vladavina moguća samo u stepenicama moći. Što je moć veća, to uzorniji, umniji, ljudskiji mora biti onaj tko stoji na njezinu mjestu. »Biće vladara je poput vjetra, biće mase je poput trave.« (Po tome se Konfucije razlikuje od Lao Cea, a pogotovo od Krista, ako vladarem ne smatramo samog Krista.) Nije čudo da je Konfucijevo učenje s vremenom postalo učenje kineskog režima. No, to je Konfucije i htio, samo ne na tako izopačen način kako se ostvarilo.

Konfucije kaže: »Misliš da sam puno naučio i da sada znam. Ne, ja posjedujem Jedno pomoću kojeg prožimam sve.« Što je to jedno ne daje jednoznačan odgovor. Sad ga naziva Čung (sredina) ili pak Šu (jednakost, uzajamnost, ljubav prema bližnjemu). Ipak, Jedno se kod Konfucija može prije naći gdje se osjeća pozadina ili neka posljednja instanca: on je može sagledati u srodstvu sa idejom *vu vei* (nedjelovanje) Taoa kod Lao Cea u jednom svetom vladaru iz prošlosti (kakvih više nema). »Onaj tko je održavao carstvo u redu, a da ništa nije radio, bio je Šun.« Očito postoje dodirne točke učenja Konfucija i Lao Cea, ali još više i razlike, jer Konfucije prvenstveno gleda na sve kroz uređenje države.

Konfucije svoje znanje ne smatra potpunim: »Ono što se zna, uvažavati kao znanje, a ono što se ne zna, uvažavati kao neznanje: to je znanje.«

Svijet nije rdav po sebi. Plemenitih je ljudi ranije bilo više. Samo je ta epoha u raspadu — kao što se to već i ranije događalo. On zna da istina danas ne prodiere.

Posljednje stvari kod Konfucija nikada ne predstavljaju glavnu temu. On zazire od graničnih razgovora. To je još izražajnije kod Bude, koji ne zalazi u metafizička pitanja, koja su opasna i štetna. I Konfucije ostavlja otvorenim pitanja o smrti, prirodi, ustrojstvu svijeta. Taj „agnosticizam“ nije ravnodušan, nego je tangiran i ne želi da se preokrene u prividno znanje onog što je dirnuto i kojeg ne želi izgubiti u iskazanom. (Mistični impuls.)

Konfucije nije sumnjao u duhove i proroštva. Kult predaka i prinošenje žrtve predstavljali su za njega bitnu stvarnost. Ali se i suprotstavlja praznovjerju, u distanci spram magije i kaotičnog spiritizma. Slično kao kod Sokrata, filozofija se nadopunjuje religioznošću. Na pitanje što je mudrost odgovara: »Posvetiti se svojoj dužnosti prema ljudima, poštovati demone i bogove i držati se podalje od njih.« Ostaje dvosmisleno distancira li se u strahopoštovanju od njih ili ih prema mogućnosti ignorira. U kultu je ozbiljan, prinošenje žrtve ima veliku važnost, ali on ju ne zna. Samo je nebo veliko. Ono može uništiti. Bezlično je i zove se *tien*. A samo se jednom naziva Gospod. Bezlična je i sudba, usud (*ming* ili *tien-ming*) koji nebo šalje. Rijetko je riječ o molitvi. »Tko se ogriješi o nebo, taj nema niko-ga komu bi se mogao obratiti.« Molitva za ispunjenje molbe i magijska molitva bila je strana Konfuciju. Ako je samo srce u skladu s putanjom istine, nije vam potrebna molitva, bogovi ipak štite.

Konfucije ne skicira nikakvo zakonodavstvo i formalni poredak, nego se strastveno zalaže za duh cjeline u moralno–političkoj situaciji i za unutrašnje ustrojstvo svakog pojedinog čovjeka kao dijela te cjeline. On ne posjeduje nikakvo iskonsko religiozno znanje, ne zna za nikakvu objavu, nije mistik. Međutim on nije ni racionalist. Njegova strast su ljepota, poredak, istinitost i sreća u svijetu. Zabrane su kod njega daleko rjeđe nego upute da se radi ovo ili ono da bi se postalo čovjekom. Za razliku od Lao Cea, upustio se u zadjevice svijeta u namjeri da popravi ljudsko stanje. Osnovao je školu za buduće državnike i izdavao klasične knjige.

Lao Ce predbacuje Konfuciju da ne poznaje Tao. Konfucije ga narušava apsolutnošću svojih moralnih zahtjeva. Jer, ljubav prema čovjeku i pravednost su za onoga tko voli Tao samo posljedica. Samo se kroz nedjelovanje ukazuje Tao. Konfucije zastupa moral i društveni poredak, a Lao Ce je mistik. S vremenom su se taoisti i konfucijanci udaljili od svojeg ishodišta. Kasniji taoisti bježali su iz svijeta, bili asketi, zatvorenici, alkemičari, produživači života, čarobnjaci i opsjenari. Kasniji konfucijanci bili su ljudi od ovog svijeta, sređivali su ga prilagođujući se i čuvajući vlastite interese; bili su književnici i službenici egoistično nastrojani, vlastohlepni ljudi koji se slijepo drže slova zakona i uživaju u životu.

Jedini je metafizički element Konfucijeva učenja taj da vlastodržac zastupa nebo koje izražava svoje zadovoljstvo ili nezadovoljstvo prirodnim pojavama, bogatom žetvom ili sušom. Taj element, koji je tek u konfucijanizmu postao dominantan, predstavljao je za Konfucija samo površinsku pojavu one metafizičke dubine koja je zajednička Lao Ceu i njemu. Razlika je između direktnog mističnog puta koji vodi u Tao kod Lao Cea i indirektnog puta koji vodi preko poretka svijeta kod Konfucija. Ono što Lao Ce i Tao stavljaju ispred i iznad svega, to odgovara Jednomu kod Konfucija. Međutim Lao Ce se udubljuje u to, a Konfucije se u strahopoštovanju rukovodi Jednim prilikom ulaženja u stvari svijeta. Ma koliko obojica bacala pogled na suprotne strane, oni ipak stoje na istom tlu.

Rečenice iz *Lun Jia* koje možda djelimice doslovno potječu od Konfucija, su kratke isprekidane, bogate mogućnostima interpretacije. Izrada kasnijeg sistematičnog oblika mora, bogaćenjem pojmovnosti, osiromašiti ono što je pri izvoru još ispunjeno. Otuda Konfucije postaje kod svojih sljedbenika doduše jasniji, ali istovremeno i skučeniji.

Birokratska država pod dinastijom Han (206–220) sklopila je savez s konfucijanizmom. Književnici su postali dužnosnici birokracije. Oni su razvili ortodoksiju do fanatizma. Konfucijanizam ima dugu povijest koja ga je mijenjala, poput kršćanstva i budizma.

Kasnije su mu sagrađeni hramovi. Na početku 20. stoljeća Konfucije je izričito proglašen za boga.

Lao Ce

Njegovo doba života je nepoznato. Tradicionalno shvaćanje stavlja ga u 6. stoljeće (samo tako je moguć legendarni razgovor Lao Cea i Konfucija). Neki ga

stavljaju u 5., neki u 4. stoljeće. Određenje vremena nevažno je za shvaćanje teksta. Izvjesno je da postoji knjiga *Tao Te King* koja ima tako uvjerljivu unutarnju povezanost da se ne može sumnjati da ju je stvorila jedna vrlo kreativna osoba.

To je aforističko priopćavanje nečeg gotovog, a bez obrazloženja. Veličanstvena sažetost mističnog govora. Ponavljanje u raznolikim modifikacijama istoga ostavlja utisak jedinstva. Može se uočiti metodski protumačiva cjelovitost. Udarana snaga paradoksalnih stavova, ozbiljnost i privlačna, prividno nedokučiva dubina čine spis jednim od vrhunskih djela filozofije i mistike, odnosno filozofske mistike ili govora o transcendenciji.

Izvor i cilj svijeta i svih stvari, pa i mislioca, je Tao. Po Jaspersu sadržaj te filozofije je prvo: što je Tao; drugo: kako sve što jest iz njega i ka njemu jest; treće: kako čovjek živi u Tao i kako ga može izgubiti i ponovo dobiti, i to kao pojedinac i u stanju vladavine državom. Po zapadnjačkoj klasifikaciji slušamo o metafizici, kozmogoniji, etosu i politici. Kod Lao Cea je sve to Jedno u osnovnoj misli koja sve prožima.

Prvo: Što je Tao

Već prva rečenica u knjizi ponire u neizrecivu dubinu: »Put koji se može označiti nije Vječni Put: Tao. Ime koje se može izreći nije Vječno ime. Bez imena, izvor je Neba i Zemlje.« Ta rečenica odbacuje način znanja o konačnim stvarima neprimjeren sveobuhvatnim, mističnim i transcendentnim Taom.

Htjeti pozitivno iskazati njegov bitak značilo bi učiniti ga konačnim. Tao je beskonačan bezdan. Tao je jednostavan, tih, u svojem miru nepojmljivo savršen. U svojem kretanju ujedno mir, njegovo kretanje je vraćanje u sebe. Bez potrebe je, bez strasti, oslobođen od želje. Smisao riječi bio je Put. Zatim svemirski poredak i čovjekovo pravo djelovanje. Tao je bio prastari osnovni pojam kineskog univerzuma. Prevođen je i s um, logos, Bog, smisao, pravi put. Ne može se ni drugomu protustaviti niti razlikovati u sebi samom. U njemu je bitak i trebanje isto.

Drugo: Tao i svijet

Bilo ga je prije nego što su nastali Nebo i Zemlja, i prije nebeskog gospodara Ti, najvišeg boga Kineza. Ali Tao nije nešto drugo nedostupno, nego je prisutan. Neopažljiv, ipak je spoznatljiv kao pravi bitak u svemu bitkujućem, prisutan u svemu. On je tu i kao nebitak, po kojem sve ima svoj određen bitak, djeluje kao da ne djeluje. Tao se obožava bez ičije naredbe spontano. »Nebeski put (Tao) pobjeđuje bez borbe, nagraduje (porok i vrlinu) bez riječi, pojavljuje se bez poziva, postiže (ciljeve) bez očiglednog plana.« Posredstvom Taosa sve ima bitak: »Možemo ga smatrati Majkom Svemira.« Sva bića mogu tomu ocu ili toj majci zahvaliti za održanje. »Omogućava da rastu, razvijaju se, pruža im utočište, mjesto da u miru žive, održava, usavršava.« Bez Taosa je svako biće izgubljeno. Tao stoji s one strane dobra i zla, a ipak beskrajno obiluje pomoći drugima. Sva bića bez izuzetka, dobra kao i loša, imaju bitak zahvaljujući Taou, u njemu.

Bezvremena vječna prisutnost kao osnovna bit bitka. U izvorno jednom Tao su dva: prvo Tao koji je nenazovljiv nebitak i drugo Tao koji se može nazvati bitak. »Sve stvari pod nebom potječu iz Bitka.«

Treće: Tao i pojedinac (životna praksa)

Što je istinito to slijedi iz Taosa. Visoka vrlina, pravi život (te vrline) jedno je s Taom. Djelovanje posredstvom nedjelovanja, bitak posredstvom nebitka, jačina posredstvom mekoće. Ono što postavljam kao cilj gubim. Ono što mogu postaviti kao cilj konačne su stvari, prolazne, ne vječne stvari. Kao što namjernost htijenjem bitnoga upravo razara to bitno, tako samorefleksija razara vlastitu bit. Utapajući se u namjernost, više ne vidim niti činim jedno u drugom, nego ili jedno ili drugo.

Nečinjenje (*vu wei*) kao izvor etosa. Svrishodna volja, u svijetu usmjerena ka konačnim i određenim stvarima, može dobiti utemeljenu stvarnost samo ako je primljena u nehtijenje. Razumjeti to nečinjenje, taj izvor ispunjavajuće nenamjernosti, značilo bi dokučiti srž Lao Ceovog etosa. To nečinjenje nije pasivnost. To je činjenje koje čovjek izvodi kao da ga ne izvodi. To je djelovanje bez pridavanja važnosti djelima. Ta aktivnost je nedjelovanje koje u sebi uključuje, obuhvaća svako djelovanje, tek iz sebe razvija djelovanje i daje mu smisao. Tao je vječno bez djelovanja, a njime, ipak, sve se čini. (Prisjetimo se Aristotelova nepokretnog pokretača.) Znak jednobivstva s Taom, koji se razvija iz *vu wei* u mudraca, svetog, uzvišenog čovjeka, savršenog, plemenitog, pozvanog.

Najpotpunije savršenstvo je kao nesavršenstvo. Najveće izobilje izgleda kao oskudnost. Ono što je najpravije izgleda kao stranputica. Onaj koji razumije Taosa izgleda tup u shvaćanju, onaj tko je uznapredovao u Taou izgleda kao da ide unatrag.

Djelovati blagošću: »Nježnost savladava snagu.« »Najmekša supstancija na svijetu prodire kroz najtvrdu.« (Metafora je voda.) »Put svetog čovjeka usavršava, ali bez borbe.«

Nepromatranje samog sebe: »Stoga — sveti čovjek djeluje, ali ne prisvaja, usavršava ne očekujući priznanje, bez ikakve je želje da izgleda mudar.« Umjesto da se rasipa u znanju o mnogo stvari, saznanje Taosa je znanje o Jednom: »A poznavati vječnost znači biti prosvijetljen.« »A ne znati Vječni Zakon znači navući na se nesreću.« Čovjekovoj žudnji i htijenju samog sebe, njegovoj sujeti i pretenziji Tao se zatvara.

Sveti čovjek se usuđuje da se prema svima jednako odnosi. Za dobre izjavljujem da su dobri, i za rdave izjavljujem da su dobri. »Uzvrćaj mržnju vrlinom.«

»Mudraci iz davnine bijahu... oprezni, kao onaj koji zimi gazi preko potoka; budni, kao onaj koji se plaši susjeda; suzdržani, kao gost pred domaćinom; spremni da sebe zbrišu, kao led koji se topi; nepatvoreni, kao komad neobrađenog drveta; otvoreni kao dolina; s drugima pomiješani, kao uzmuljana voda.« Mudrac ne govori mnogo. Jednostavnost i neusiljenost djeteta bit je mudraca.

Za Lao Cea je činjenica da je ljudski svijet u stanju otpadništva od Taosa. Većina i stoga javna stvarnost daleko su od Taosa: »Ni s čim u svemiru porediti

se ne da učenje bez riječi i korist od nepoduzimanja nikakve akcije.« Drevno doba je posjedovalo Tao i živjelo u njemu. Otpadništvo se stalno iznova zbiva. Javlja se kao posljedica namjernosti, samorazmatranja, htijenja samog sebe. Ne može se do Taosa doći vlastitom snagom namjernog htijenja. Postoje stupnjevi otpadništva. Tek kada se napusti Tao, postoje određene vrline i pravila. Kad je veliki Tao napušten, došlo je do (doktrine) „čovječnosti“ i „pravde“. Kad se znanje i umješnost pojaviše, u stopu za njima dode licemjerje.

Kad se Tao izgubi dolazi do (ideje o) čovječnosti, kad se čovječnost izgubi dolazi do pravde, kad se pravda izgubi dolazi do ideje *li*, a *li* je smanjivanje odanosti i poštenja srca.

A ako pitamo o uputama, o metodama, posredstvom kojih bi se moglo okrenuti unazad, Lao Ce ih ne daje, jer se nenamjernost ne može namjerno stvoriti.

Sudbina onog koji slijedi Tao (Lao Cea) jest usamljenost.

U vladaru, u opravi, u privredi, i još u ratu je ono istinsko: jednoobraznost s Taom. »O najboljim vladarima davnine ljudi su (samo) znali da postoje; za ovima su dolazili oni koje su poštovali i voljeli; zatim oni kojih su se plašili; pa onda oni koje su prezirali.« Najbolji vladari su neprimjetni. Savršeni vladar ne djeluje pa ne kvari, ne uzima pa ne gubi. On djeluje nedjelovanjem. Ako se prinčevi i vojvode drže Taosa, ljudi će se preobraziti sami od sebe. U kineskom univerzalističkom pogledu na svijet to djelovanje je magijsko: sklad vladara s Taom usmjerava se ne samo na tijek carstva, nego i tijek prirode i svih stvari, na dobre žetve, i sprječava poplave, sušu, bolesti i ratove. Ipak, ta magijska predstava uzmiče kod Lao Cea, mada se izričito ne suzbija.

Odlučujuća je spontanost u djelovanju nedjelovanja. To nečinjenje nije nečinjenje, nego činjenje u cjelini, koje obuhvaća sve planove i prethodi svakomu određenom činjenju. Ako otpada djelovanje, miješanje, zabranjivanje i naređivanje, sve „samo od sebe“ postaje istinito i stvarno. Ako se u Lao Ceovim rečenicama traže upute, odmah se može prigovoriti: ništa se od toga ne može sprovesti, ljudi su drugačiji. Pri takvom prigovoru zaboravlja se da tu nije riječ o uputama za svrsishodno činjenje.

Hrabar vojskovođa nije nasilnik. U pobjedi nema ljepote. Nasilje države iznutra javlja se u kaznama. Sklad s Taom pokazuje se u suzdržanosti sudaca. Nebeski sudac je skriven. Zato ljudski sudac ako zločinca i nepravedno pomilova, taj neće moći izbjeći nebeskoj kazni.

Kod Lao Cea vraćanje običaju prije izuma pisma može ostaviti utisak da je to „vraćanje prirodi“ vraćanje primitivnosti. Lao Ce izgleda odbacuje velike vrijednosti ljudske kulture i morala: »Odreći se znanja, odbaci učenost, i narodu će to sto puta biti korisnije, odbaci ‘čovječnost’ i otresi se ‘pravde’ i narod će se vratiti ljubavlju sinovljevoj i nježnosti očinskoj; odbaci ‘korisnost’, odreci se spretnosti i lopovi i razbojnici će iščeznuti.« Ipak Lao Ce početno i primitivno upotrebljava kao metaforu za ono što je pravo i izvorno.

Oprečno je o neiskazivom uopće govoriti. Dakle, svaka rečenica kao iskaz mora iščeznuti u neiskazivom da bi postala istinita. Zašto onda Lao Ce piše knji-

gu? Legenda kaže da on to nije ni htio. Totalna šutnja je, ipak, ništavna. Lao Ce se obraća izvoru u nama, skrivenomu razumu i ciljevima.

Upute su kod Lao Cea samo metafore. One nikad nemaju pravi karakter propisa ili zakona. Kao upute su pogrešne kad vode ka pasivnosti, umjesto da se shvate kao izraz za obuhvatnu osnovu aktivnosti. Misli koje se odnose na Tao zapadaju u suprotnosti, proturječnosti i paradokse. Suprotnosti su na mnogo načina uzajamno povezane. Uzajamno se proizvode, dopunjavaju se, rasključavaju, uključuju jedna u drugu.

Umjesto izvođenja iz drugoga, logički krug je izraz za kruženje Taoa u sebi. Znam ga „pomoću njega samoga“. Izvor je jedan. Stoga Lao Ceovo mišljenje ne poznaje razlike između metafizike, etike i politike. Uvijek misli cjelovito. U Taou povezano ništa nije odvojeno. Napušteno od Taoa odvaja se jedno od drugog, tobože se uobličava u cjelinu, apsolutizira se u suprotnostima, u namjernosti, u moralitetu.

Lao Ce govori polazeći od savršenoga ili od vječnosti. Iz obuhvatnoga obraća se obuhvatnomu. (Govor mistike.) Ako se predmetni sadržaj njegovih rečenica shvati neposredno kao nešto što se može znati i shodno čemu se može djelovati, gubi mu se smisao. Tako je neprebrodivi besmisao iskazivanja neiskazivoga, koji je Lao Ce prozeo, pogrešno shvaćen kao predmetno saznanje toga što jest, ili kao propis za moralno djelovanje ili kao plan za pravo uređenje države, umjesto da potakne na ulaženje u tu neiskazivost.

Njegovo izumijevanje Taoa ne kreće putem k ekstazi, ne traži pristup osnovi mijenjanjem svijesti u stanjima odsutnosti samog Ja i svijeta. Lao Ce nije mistik u tom smislu. Duboka mirnoća Taoa prisutna je u Lao Ceovoj misli. Ta mirnoća je s one strane svih svrha i ciljeva, ona je pribježište i okrilje svih bića, ponor i zbrinutost, kraj i dovršenje. Slično Budi, odsustvo žudnje uvjet je za sagledavanje Taoa. Lao Ce pati, ali ne želi odvajanje od svijeta niti ga obuzima odvratnost prema svijetu. Taoistički monasi u svojoj usamljenosti pozivaju se na Lao Cea (ukoliko kasnije u Kini nisu postali budisti).

Lao Ce kao umjetnik života. Mirnoća Taoa mogla se, obrnuto, naći u svijetu, ali kao profinjena umjetnost duhovnog uživanja života u svim uvjetima i uz posebne pripreme. Za to je potrebna velika umjetnost očuvanja mirnoće u ljepoti života. Stara priča o trojici koji piju ocat, simbol života. Konfucije smatra da je ta tekućina kisela, Buda da je gorka, Lao Ce da je slatka. Stoga, stoljećima, Konfucijeve pristalice napadaju Lao Cea da on uvijek misli na svoju korist, ni s kim se ne spori i uvijek se zadovoljno smiješka.

Čuang Ce je najčuvaniji Lao Ceov sljedbenik. Za razliku od *Tao Te Kinga* lako ga je čitati, duhovit je, zanimljiv, očigledan. Ali razlika između njega i Lao Cea je velika. Ono što je bila paradoksnja puna bola, sad postaje literarna metoda i artistski život mudraca.

Na Lao Cea su se pozivali taoisti koji su tehnikom disanja (poput mnogih mistika) htjeli da izazovu stanja najdubljeg otkrivenja. Neki su htjeli pronaći eliksir života, napitak besmrtnosti, pa i drugi magi koji su vjerovali da putuju na oblaci-

ma, da su prisutni na svakom mjestu u prostoru. Jedan konfucijevac je rekao: Lao Ceovo srce ostaje ledeno. I kad bi ubili čovjeka, ne bi osjetio sažaljenje.

Najveći kineski despot Čing Ši Huang Ti, koji je naredio da se spale Konfucijevi spisi, sačuvao je taoistička djela i poslao ekspediciju da mu donese napitak besmrtnosti. Činjenicu da je taj vladar bio taoist valja zapamtiti. I najdubljeg mislioca moguće je najradikalnije izvrtati.

Buda

Gautama Buda rođen je oko 560., a umro 480. godine. Rođen je u maloj državici u podnožju Himalaja i bio je plemićkog roda koji je vladao tom državicom. Dječak i mladić živio je na dvoru i u njegovu bogatstvu. Taj sretan život pomućen je bio kada je mladi Gautama postao svjestan osnovnog činjeničnog stanja života: starost, bolest i smrt. Imao je 29 godina kada je u potpunosti napustio raniji život i posvetio se askezi. Otišao je s dvora u beskućništvo.

Poučen od učitelja u asketskim vježbama i u jogi proveo je mnoge godine u šumama kao isposnik silom sputavajući misli i čisteći svijest kao jogin. Ali uzalud jer isposništvo nije dovelo do prosvjetljenja. Potom je učinio nešto nečuveno — uzeo je dosta hrane da bi povratio snagu. Asketi s kojima je prijateljevao napustili su ga kao otpadnika. Bio je sam. Bavio se čistom meditacijom lišenom askeze.

Jedne noći, ispod smokvinog drveta, pojavilo se u meditacijama prosvjetljenje. Jasno je predočio sklop svijeta, te što je patnja, odakle ona dolazi i kako se može ukinuti. Buda je otkrio srednji put između života u uživanju i života u isposništvu.

Utrnuti: najmunđrije je što može učiniti budist. No, čovjeka je Bog obdario međuosobnom ljubavlju, radanjem i stvaranjem. Ljubav daruje razlog za žrtvu i smisao životu. Gdje ljubavi nema, ostaje tek utruće–bezžudnost ili točnije bezžudnost (nirvāna). Buda uranja u nirvanu. No, obuzima ga samilost prema svemu što živi i zato odlučuje da objavi svoje učenje.

U budističkoj knjizi *Visakhasuttam* piše: Za one, koji imaju stotinu ugoda, za njih postoji stotinu boli. Za one s devedeset ugoda, devedeset boli. Za one s deset ugoda, deset boli. Za one s četiri ugode, četiri boli. Za one s dvije ugode, dvije boli. Za one s jednom ugodom, postoji jedna bol. Za one za koje nema ugodnog, za njih ne postoji bol, bez žalosti su, nezapaljeni i bez oćajanja. Svaka od mnoštva pojava, zbog koje postoji bol u svijetu, javlja se kao dodatak ugodnomu. Kada ugodno ne postoji, nema ni takvih pojava. Zato, za one kojima je dobro i koji su bez žalosti, za njih ne postoji ugodno bilo gdje u svijetu. Pa onaj koji hoće da je bez žalosti, nezapaljen, taj se ne bi suživljavao s ugodnim nigdje na svijetu.

Kako je moguć svemir u kojem je kolićina ugode jednaka kolićini neugode za svako živo biće u njemu? Ako postoji neutralno stanje, blažena bezbolnost, iz koje izviremo mi i svemir, pa se udvaja na ugodu i neugodu. Blažena bezbolnost je bezžudnost (nirvana).

Budino znanje koje spašava nije racionalno, nego je mistično. Premda se čovjek spašava putem uvida. Pravo znanje već je kao takvo spasenje. Ali ono se ne

dokazuje logičnim misaonim tokovima i smislenim nazorima, nego stoji u vezi s iskustvom u promjenama svijesti i stupnjevima meditacije. Prosvjetljuje se transcencijom. Gledao je božanskim, vidovitim, natprirodnim okom. Prevladano je racionalno mišljenje, zajedno s vezivanjem za prostor–vrijeme. Put spasenja koji se naziva i plemenitim putem raščlanjen je na osam dijelova. Ispravno mišljenje, ispravno odlučivanje, ispravna riječ, ispravno djelo, ispravan život, ispravno stremljenje, ispravno sjećanje, ispravno udublivanje. Tek na kraju puta postaje saznanje u vidu jasnog uvida u nastanak i ukidanje patnje.

Put ima četiri člana: ispravno ponašanje mišlju, riječju i djelom, ispravno uranjanje usponom kroz stupnjeve meditacije, saznanje i na kraju izbavljenje. Izbavljenje se postiže spoznajom, spoznaja meditacijom, meditacija se, međutim, omogućava ispravnim životom.

Budina istina ne zanemaruje mišljenje u normalnom stanju svijesti. Ne odbacuje razum, makar ga prevladava. On se odmah iznova koristi kad treba priopćiti ono što se iskusilo u prevladavanju.

Meditacija nije nikakva tehnika, nego je njezina pretpostavka cjelokupan način življenja, njegova čistoća. Zahtjevi koji se postavljaju budističkim redovnicima su krepost, izbjegavanje opojnih pića, ahimsa ili nepozljeđivanje ničeg živog, četiri načina unutrašnjeg ponašanja: ljubav (prijateljstvo), samilost, sudjelovanje u radosti, ravnodušnost prema nečistom i zlom. Atmosfera beskonačne blagosti, odsustvo sile, prijateljsko raspoloženje prema svemu živom.

Istina o nastajanju patnje: to je žed koja vodi ponovnomu radanju zajedno s radošću i požudom, sva žed za uživanjima. Istina o ukidanju patnje: ukidanje te žedi putem potpunog ukidanja žudnje, otpuštanjem, oslobađanjem, lišavanjem, sprječavanjem da se ona ustali.

Zapanjujuće je da Buda negira Vlastitost. Međutim on ne negira Vlastitost, nego je samo skeptičan. Važno je znanje samo ono koje uklanja patnju. Buda ne poriče Ja, ali on pokazuje kako ukupno mišljenje ne prodire do stvarnog Ja. Vlastitost kao takva nije mišljena i mora se poklapati s nirvanom, koja je s one strane života i smrti. Nirvana je lišenost dvojstava, nije ni bitak ni nebitak, u svijetu se ne može spoznati sredstvima svijeta, pa otuda nije predmet istraživanja, nego konačne, najintimnije izvjesnosti. (Kao kod Parmenida.)

Buda ne nastupa kao učitelj određenog znanja, nego kao vjesnik puta koji vodi k spasenju. Terminologija tog puta spasenja uzeta je iz indijske medicine: ustanovljenje patnje i navođenje puta iscjeljenja. Usporedbe u filozofiji možemo naći kod Platona, stoika, Spinoze.

Buda odbacuje spoznaju koja nije neophodna za spasenje. U to su uvrštena sva metafizička pitanja kao „svijet je vječan, svijet nije vječan“. Teoretski tretman metafizičkih pitanja Buda čak smatra pogibeljnim. Nisu svrsishodna za put koji vodi u nirvanu. Netaknutost svega konačnog ostavlja otvorenu svu konačnost. Šutnja je ne briše, nego naprotiv omogućava se osjetiti kao neizmijerna pozadina. Budizam je izrazito mistična religija.

U stoljećima oko Kristova rođenja budizam se rascijepio na sjeverni Mahajanu (veliki brod) i Hinajanu (mali brod), čistiju i izvorniju, na Cejlonu i Malajskom

poluotoku. Hinajana predstavlja zadržavanje stečenog kanona i usavršavanje pojedinca. Mahajana, Tibet, Kina, Mongolija i Japan, otvorena je za razne oblike tradicionalne religioznosti. Ali u Mahajani se razvijaju i neki Budini začeci, koji su u Hinajani zanemarivani, da se radi spasa svih bića iz samilosti utjelovljuju Bude. Svaki ovozemaljski Buda ima svoj pandan u transcendenciji. Svaka misao, *ethos*, vjerovanje, pa čak i najprimitivnije religije predstavljaju prethodnu stepenicu sa Budom kao ciljem. U početku strani religiozni oblici postaju ruhom budističkog mišljenja, a uskoro ono samo. U primjeru Tibeta: stare čarobnjačke metode postaju budističke metode, a monaška zajednica postaje organizirana crkva sa svjetovnom vlašću s mnogo analogija s Katoličkom crkvom.

Buda ne uči mijenjanju svijeta, nego oslobođenju od njega. Ali bez mržnje prema svijetu, nego u ravnodušnosti i neprijanjanju. Čak se i u Mahajani, u svijetu bogova s mnoštvom rituala, kultova i sekti, može još osjetiti ostatak Budina filozofskog ishodišta — sjaj Budine blagosti. Po Jaspersu budizam je jedina svjetska religija koja ne poznaje nikakvu silu, nikakav pogrom heretika i vještica, nikakvu inkviziciju i križarske pohode.

Ono što je u kršćanstvu analogno, opuštenost, mistična izbavljenost od svijeta, nesuprotstavljanje zlu zlom kod Krista, u budizmu je tijekom povijesti bolje sačuvano.

Sokrat

Sokrat je živio od 469. do 399. prije Krista, imao je za oca klesara i majku babicu. Nije bio otmjenog podrijetla, ali je bio građanin Atene. Nikad nije tražio ugledan položaj u državi i vojsci. I kako Jaspers pogrešno piše: »Njegova žena Ksantipa nije igrala nikakvu ulogu u ovom životu.« Naprotiv, Ksantipa mu je predstavljala velik križ i nepreglednu vježbu strpljivosti. Bio je ružan, izbuljenih očiju. Tupast nos, debele usne, veliki trbuh i zbijena konstrukcija činili su ga sličnim silenima i satirima. Čeličnog zdravlja, lako je podnosio napor, hladnoću i alkoholno piće.

U Sokratu jednog dana došlo do obrata, kada je spoznao destrukciju sofistike bio je ponesen sviješću o svojoj pozvanosti, o jednom božanskom nalogu. Iako uvjeren u to pozvanje, kao što su to bili i proroci, on ipak nije imao ništa da objavi poput njih. Nikakav bog mu nije naložio da kaže ljudima objavu. Nije imao ništa drugo do zadatak da, budući i sam čovjek, traži istinu zajedno s ljudima. Treba neumoljivo postavljati pitanja. Ne treba tražiti vjerovanje u bilo što, pa ni u samog sebe, ali treba zahtijevati mišljenje, postavljanje pitanja i ispitivanje, osamostaljujući time čovjeka. Budući da je ta vlastitost samo u spoznavanju istinitog i dobrog, tek je onaj identičan sa samim sobom tko dopušta da ga odredi istina.

Sokratov razgovor bio je osnovna stvarnost ovog života. Ako je stvarnost razgovora životni oblik slobodnog Atenjanina, kao sredstvo Sokratova filozofiranja on postaje nužan za samu istinu koja se otkriva samo pojedincu u zajedništvu s pojedincem. Sokratov odgoj je element u kojem ljudi međusobno dolaze do sebe samih time što im se otkriva istina. Neistina trenutnog stanja, bez obzira na

to je li ustav demokratski, aristokratski ili tiranski, ne može se ukloniti velikim političkim akcijama. Bitan je pojedinac kao pojedinac, nezavisno od uspjeha i utjecaja u državi. Nerazvijenost onog koji je ovladao samim sobom (*eukrateia*) prava je sloboda koja raste s uvidom, posljednja je osnova na kojoj čovjek stoji pred božanstvom.

Sokrat je počinjao put u mišljenja sa znanjem neznanja. Sokrat zna za granice na kojima prestaje vrijediti dokaz, ali na kojima se za svaku upitanost u još jačem svjetlu održava supstanca iz koje živi.

Ta supstanca Sokratova je pobožnost i to prvo u vjerovanju da će se nevarljivom dovodenju u pitanje ukazati istinitost, da se u poštenoj svijesti o neznanju ne oglašava ništavilo, nego znanje koje odlučuje o životu. Drugo, ona se javlja u vjerovanju u bogove i božanski karakter polisa. Po treći put se javlja u unutarnjem „demonskom“ glasu. Nije riječ o vragu, nego o glasu boga.

Tragalački napor uspoređuje s babičkom vještinom. Sokrat samo pokušava pomoći u idejnom porođaju sugovornika u istini koja se nalazi oduvijek u njemu. On sam ne rađa mudrost, on samo postavlja pitanja. Jer „bog me primorava da pomažem pri porođaju, ali mi nije dao da radam.“ Svako mora da pronade spoznaju u samom sebi. Ona se može probuditi kao ponovno sjećanje na nešto što je iskonski već bilo znano.

Sokrat ne zna za suprotstavljanje svojoj zemlji, svijetu i bogu. Živi u smirenosti pravde.

Sokrat izvještava o demonском glasu koji mu se obraćao u presudnim trenucima još od vremena djetinjstva. Ali samo u vidu upozorenja da bi ga odvratio od neke namjere, nikada u smislu nagovaranja. Čudno i ohrabrujuće je djelovala na njega šutnja tog glasa za vrijeme sudskog procesa. Glas koji kaže „ne“ samo za datu situaciju.

Vrhunac je Obrane Sokratove kada Sokrat kaže da mu je bog dao nalog da posveti svoj život ispitivanju sebe i drugih. »Taj zadatak mi je dodijeljen od strane božanstva orakulom, snovima i svim mogućim znacima kojima se uopće božanska volja oglašava čovjeku.« On je prihvatio taj nalog. Zato mora ustrajati na toj poziciji prezirući opasnost i smrt. Pokoravat će se bogu: »i neću prestati da tragam za istinom, da vas upozoravam i prosvjećujem«.

Sokrat sam ispunjava svoju osudu na smrt, riječ je o jurističkom samoubojstvu. Sokrat je uvjeren da za dobrog čovjeka zlo ne postoji, ni u životu ni u smrti. Smrt Sokratova pruža sliku vedre opuštenosti u neznanju, ispunjenu neiskazivom izvjesnošću. Za Sokrata smrt nema ničeg tragičnog.

Od idealizirane slike Sokrata koju daje Platon razlikuje se trezvena slika Ksenofontova. Mada si te slike ne proturječe. Ksenofont vidi pojavnosti prednjeg plana, Platon vidi dubinu. Platon prodire u srž Sokratova bića. (Jaspers)

Iako Sokrat nije ostavio nikakvo pisano djelo, nikakvo učenje, a ponajmanje neki sustav, započeo je najjači pokret grčke filozofije. On traje sve do danas. Sokrat se ne odražava jednoznačno kod svojih učenika. Ne nastaje jedna škola, nego čitavo mnoštvo škola. Daleko je najvažnija ona Platonova. No nijedna od tih škola nije Sokratova. Ni megarani (Euklid), elejska škola (Fedon), kinička

škola (Antisten), kirenska (hedonisti) i iznad svih Platon, koji je poveo veliku struju sokratovskog filozofiranja u budućnost. Skoro svi filozofi antičkog svijeta, i pored međusobne netrpeljivosti, vidjeli su u Sokratu inkarnaciju ideala filozofa.

Crkveni oci su visoko cijenili Sokratovo ime. Sokrat i Krist se zajedno suprotstavljaju grčkoj religiji (Justin). Dokle god su kršćanski vjekovi stajali u sjenci antike, cijenili su Sokrata. U srednjem vijeku ugasio se sjaj njegova imena, iako se povremeno još javlja. Sa renesansom Sokrat se iznova pojavljuje. Erazmo je zabilježio: »Sveti Sokrate moli za nas.« Epoha prosvjetiteljstva u Sokratu vidi nezavisnost i moralnu slobodu. Nietzsche u Sokratu vidi svoju suprotnost, intelektualista i osnivača znanosti, kob helenstva.

Mišljenje pred Sokratovaca bilo je naivno, a sofističko mišljenje mišljenja reflektirano. Sokrat je prodro kroz oba mišljenja da bi stvorio jednu veličanstvenu novu naivnost.

Isus Krist

Isus se rodio oko 1. godine naše ere i bio ubijen oko 33. godine. Odrastao je u Nazaretu u Galileji, gdje je od svojeg poočima Josipa preuzeo tesarski zanat. Po kršćanskom vjerovanju njegova je majka Marija začela po Duhu Svetom i rodila Isusa kao sina Božjega. Prema tome je Isus druga Božanska osoba, Sin, koji se iz vječnosti utjelovio u ljudskom tijelu i povijesti. Bog je Trojstvo: Otac, Sin i Duh Sveti. Sin je Božja Riječ, Logos po kojem je sve stvoreno. Utjelovio se kao imanentna transcendencija, prema tome apsolutan. Rodivši se u obitelji običnih radnika, svejedno je bio poučavan o rabinskom znanju o Starom zavjetu. Veliki utisak ostavio je na njega pustinjač Ivan Krstitelj, koji je krstio ljude na rijeci Jordanu da bi se oslobodili grijeha, svojim propovijedima o dolazećem Božjem kraljevstvu i o strašnom sudu Božjem, o kajanju i praštanju grijeha. Isus je došao Ivanu i pokrstio se. Odatle je otišao u pustinju i svladao iskušenja Zloga. Vrativši se s otprilike trideset godina, obraćao se javnosti sam, govorio je u sinagogama, nazvan je Rabijem, učiteljem, išao je po Galileji od mjesta do mjesta, okupljao učenike oko sebe najavljujući dolazak Božjeg kraljevstva, kao čudotvorac koji iscjeljuje bolesnike, istjeruje demone, uskrsava mrtve, kao učitelj života koji se vezuje uz Božju volju, koja nadilazi svijet, da bi bez ikakvog ograničenja slijedio etos ljubavi, jer Bog je Ljubav.

Od čitavog javnog djelovanja koje je trajalo najviše tri godine, opširno nam je pred očima samo kraj, križni put, koji se odvijao nekoliko dana: pohod u Jeruzalem, čišćenje hrama od trgovaca, posljednja večera, izdaja i uhićenje, saslušanja, presuda Sinedriona, odluka Poncija Pilata, razapinjanje na križ, polaganje u grob i uskrsnuće. Zašto je Isus krenuo u Jeruzalem? Shvatio je (po slici o sluzi Božjem u Deuteroizaiji) da Bog traži njegovu žrtvu u vidu tjelesne propasti uslijed sila ovog svijeta i da mu potom slijedi uskrsnuće.

Isusovo ponašanje nije lišeno opreznosti. On ne srlja slijepo u propast. Na provokativna pitanja davao je mudre odgovore. Za Sinedrion on je bio pobunjenik protiv židovske teokracije i bogohulnik. Za Rimljane bio je mogući politički

pobunjenik. Zapis na križu na kojem je razapet ukazuje na to da je osuđen kao pretendent na krunu, premda nije bio aktivan političar i nije htio socijalnu revoluciju, nego da kraljevstvo Božje postane prisutno. On je silom (čišćenje hrama od trgovaca) izazvao silu. U tome postoji crta borbe koja je prepoznatljiva i u drugim izrazima njegove ličnosti.

Isus ništa ne negira, ni državu, ni rad, ni društvo, ni svijet. Za njega nema suprotnosti. On može suosjećati i tugovati zbog zablude onih koji ne vide kraljevstvo Božje kao on. Kraljevstvo Božje je stanje srca. Ne postoji za one koji ga ne vide. Ono je samo sebi dokaz, svoje čudo, svoja nagrada. Njegovi dokazi predstavljaju unutrašnja svjetla, osjećanje zadovoljstva, samopotvrđivanja, mnoštvo „dokaza snage“. Problem je u tome kako treba živjeti da bi se osjećalo kao na nebu, neprestano, božanski, kao dijete Božje. Mnoge se riječi ne smiju shvatiti doslovno. Blaženstvo predstavlja vjeru koja se ne formulira. Isus govori u parabolama. Kraljevstvo Božje mistična je istina koju ne vidi svatko.

Svijet nije prvo i posljednje, čovjek je u vlasti smrti, samo čovječanstvo neće vječno trajati. U toj situaciji postoji jedno „ili–ili“, za Boga ili protiv njega, dobro ili zlo. Isus podsjeća na tu krajnost. U Isusovu ideju suštine spada patnja, najstrašnija, koja se dovršava u najokrutnijoj smrti.

Abrahamov Bog svojim izabranicima daje patnju, strah i trepet, kao što su naredba za žrtvovanje Izaka, ili Bogorodičino gledanje Sina na križu. Isus je 40 dana postio u pustinji i na kraju prošao križni put. Na Isusove krikove upućene Ocu, On sam prekine neizdrživu patnju uzevši Isusa u naručje. Oni kojima je Bog bio sasvim izvjestan i znan kao bezuvjetna Ljubav morali su prolaziti tamne noći patnje kao Ivan od Križa. Nisu bili lišeni kušnje vjere, zapravo povjerenja u Boga, makar naizgled vjera im nije ni trebala jer su dobro znali i vidjeli da Bog postoji.

Učenje Isusa Krista radikalno je Bogocentrično. Počnimo od poglavlja Mt 25,31–46 koje se zove Posljednji sud, i to s pravom jer predstavlja posljednji kriterij po kojem se prosuđuju ljudi:

»Kad Sin Čovječji dođe u slavi i svi anđeli njegovi s njime, sjest će na prijestolje slave svoje. I sabrat će se pred njim svi narodi, a on će ih jedne od drugih razlučiti kao što pastir razlučuje ovce od jaraca. Postavit će ovce sebi zdesna, a jarce slijeva.« »Tada će kralj reći onima sebi zdesna: ‘Dodite, blagoslovljeni Oca mojega! Primite u baštinu Kraljevstvo pripravljeno za vas od postanka svijeta! Jer ogladnjih i dadoste mi jesti; ožednjih i napojiste me; stranac bijah i primiste me; gol i zaogrnušte me; oboljeh i pohodiste me; u tamnici bijah i dodoste k meni.’« »Tada će mu pravednici odgovoriti: ‘Gospodine, kada te to vidjesmo gladna i nahranismo te; ili žedna i napojismo te? Kada te vidjesmo kao stranca i primismo; ili gola i zaogrnuismo te? Kada te vidjesmo bolesna ili u tamnici i dodosmo k tebi?’ A kralj će im odgovoriti: ‘Zaista, kažem vam, što god učiniste jednomu od ove moje najmanje braće, meni učiniste!’« »Zatim će reći i onima slijeva: ‘Odlazite od mene, prokleti, u oganj vječni, pripremljen đavlu i anđelima njegovim! Jer ogladnjih i ne dadoste mi jesti; ožednjih i ne dadoste mi piti; stranac bijah i ne primiste me; gol i ne zaogrnušte me; bolestan i u tamnici i ne pohodiste me!’« »Tada će mu i oni odgovoriti: ‘Gospodine, a kada te to vidjesmo

gladna, ili žedna, ili stranca, ili gola, ili bolesna, ili u tamnici, i ne poslužismo te? Tada će im on odgovoriti: ‘Zaista, kažem vam, što god ne učiniste jednomu od ovih najmanjih, ni meni ne učiniste.’« »I otići će ovi u muku vječnu, a pravednici u život vječni.«

Kriterij prosuđivanja ljudi je nadkonfesionalni i nadideološki. Teizam kao dosljedni humanizam. Zato kršćanstvo ne zastarijeva. Za Katoličku crkvu tu možemo naći pomirenje sa svim humanističkim, protestantskim, ateističkim ili inovjernim dobrim težnjama. *Magna charta* inkluzivizma, ekumenizma, tolerancije, slobode, etike. Kršćanski ekskluzivizam je u punoj inkluzivnosti.

Evo kako Isus opisuje *Uskrsnuće mrtvih* Mt 22,23–33. Toga dana pristupiše k njemu saduceji, koji vele da nema uskrsnuća, i upitaše ga: »Učitelju, Mojsije reče: *Umre li tko bez djece, neka se njegov brat oženi njegovom ženom te podigne porod bratu svomu*. Bijaše tako u nas sedmero braće. Prvi se oženi i umrije bez poroda ostavivši ženu svom bratu. Tako i drugi i treći, sve do sedmoga. A nakon svih umrije i žena. Kojemu će dakle od te sedmorice biti žena o uskrsnuću? Jer sva su je sedmorica imala.« Odgovori im Isus: »U zabludi ste jer ne razumijete Pisama ni sile Božje. Ta u uskrsnuću niti se žene niti udavaju, nego su kao anđeli na nebu. A što se tiče uskrsnuća mrtvih, zar niste čitali što vam reče Bog: *Ja sam Bog Abrahamov, Bog Izakov i Bog Jakovljev?* Nije on Bog mrtvih, nego živih!« Čuvši to, mnoštvo osta zaneseno njegovim naukom.

Po Kristu najveća zapovijed Mt 22,34–40 je zapovijed ljubavi: A kad su farizeji čuli kako ušutka saduceje, okupiše se, a jedan od njih, zakonoznanac, da ga iskuša, upita: »Učitelju, koja je zapovijed najveća u Zakonu?« A on mu reče: »*Ljubi Gospodina Boga svojega svim srcem svojim, i svom dušom svojom, i svim umom svojim*. To je najveća i prva zapovijed. Druga, ovoj slična: *Ljubi svoga bližnjega kao sebe samoga*. O tim dvjema zapovijedima visi sav Zakon i Proroci.« Po Isusu Kristu sam Bog je Ljubav.

Evo kako Pavao piše o ljubavi. Pavao 1 Kor 13,1–13:

»Kad bih sve jezike ljudske govorio i anđeoske, a ljubavi ne bih imao, bio bih mjed što ječi ili cimbal što zveči. Kad bih imao dar prorokovanja i znao sva otajstva i sve spoznanje; i kad bih imao svu vjeru da bih i gore premještao, a ljubavi ne bih imao — ništa sam! I kad bih razdao sav svoj imetak i kad bih predao tijelo svoje da se sažee, a ljubavi ne bih imao — ništa mi ne bi koristilo. Ljubav je velikodušna, dobrotiva je ljubav, ne zavidi, ljubav se ne hvasta, ne nadima se; nije nepristojna, ne traži svoje, nije razdražljiva, ne pamti zlo; ne raduje se nepravdi, a raduje se istini; sve pokriva, sve vjeruje, svemu se nada, sve podnosi. Ljubav nikad ne prestaje. Prorokovanja? Uminut će. Jezici? Umuknut će. Spoznanje? Uminut će. Jer djelomično je naše spoznanje, i djelomično prorokovanje. A kada dođe ono savršeno, uminut će ovo djelomično. Kad bijah nejače, govorah kao nejače, misljah kao nejače, rasuđivah kao nejače. A kad postadoh zreo čovjek, odbacih ono nejačko. Doista, sada gledamo kroza zrcalo, u zagonetki, a tada — licem u lice! Sada spoznajem djelomično, a tada ću spoznati savršeno, kao što sam i spoznat! A sada: ostaju vjera, ufanje i ljubav — to troje — ali najveća je među njima ljubav.«

Isusov nauk nije samo inkluzivan, nego je i ekskluzivan. Tu je ekskluzivnost rano kršćanstvo izrazilo Pismom Diogenetu. I to je ekskluzivnost ljubavi.

Za razumijevanje Kristova učenja bitna je Evandeoska besjeda na gori. Ističu se *Blaženstva* Mt 5,1–12:

»Ugledavši mnoštvo, uzide na goru. I kad sjede, pristupe mu učenici. On progovori i stane ih naučavati: 'Blago siromasima duhom: njihovo je kraljevstvo nebesko! Blago *ožalošćenima*: oni će se utješiti! Blago *krotkima*: oni će baštiniti zemlju! Blago gladnima i žednima pravednosti: oni će se nasititi! Blago milosrdnima: oni će zadobiti milosrđe! Blago čistima srcem: oni će Boga gledati! Blago mirotvorcima: oni će se sinovima Božjim zvati! Blago progonjenima zbog pravednosti: njihovo je kraljevstvo nebesko!' 'Blago vama kad vas — zbog mene — pogrde i prognaju i sve zlo slažu protiv vas! Radujte se i kličite: velika je plaća vaša na nebesima! Ta progonili su tako proroke prije vas!«

Osveta Mt 5,38–42: »Čuli ste da je rečeno: *Oko za oko, zub za zub!* A ja vam kažem: Ne opirite se Zlomu! Naprotiv, pljusne li te tko po desnom obrazu, okreni mu i drugi. Onomu tko bi se htio s tobom parničiti da bi se domogao tvoje donje haljine prepusti i gornju. Ako te tko prisili jednu milju, podi s njim dvije. Tko od tebe što zaište, podaj mu! I ne okreni se od onoga koji hoće da mu pozajmiš.«

Ljubav prema neprijateljima Mt 5,43–48: »Čuli ste da je rečeno: *Ljubi svoga bližnjega*, a mrzi neprijatelja. A ja vam kažem: Ljubite neprijatelje, molite za one koji vas progone da budete sinovi svoga oca koji je na nebesima, jer on daje da sunce njegovo izlazi nad zlima i dobrima i da kiša pada pravednicima i nepravednicima. Jer ako ljubite one koji vas ljube, kakva li vam plaća? Zar to isto ne čine i carinici? I ako pozdravljate samo braću, što osobito činite? Zar to isto ne čine i pogani?« »*Budite dakle savršeni* kao što je savršen Otac vaš nebeski!«

Isusovo učenje je radikalno u svojem inkluzivizmu i ekskluzivizmu. Teži savršenstvu Boga, istovremeno je maksimalistički u zahtjevima i tolerantan prema ljudskim padovima. Svojim radikalnim nenasiljem podsjeća na Lao Cea i Budu, za razliku od Konfucija i Sokrata. Nevjerojatno je da se Isusovo učenje okrenulo u spaljivanje vještica i heretika, inkviziciju i križarske ratove. Ali čak je i hermetični mistik Lao Ce bio svojevremeno korjenito izvrnut. Isus dijeli sudbinu velikih objavitelja religija i filozofija, kao i njihovu radikalnu zloupotrebu. Kod kršćanstva je to posebno naglašeno. Sve su objavljene religije, više ili manje, degenerirale od učenja svojih osnivača. Pa ipak se našlo pojedinaca koji su ostali vjerni izvoru, čak i u fazi velike degeneracije, kao što je u kršćanstvu Franjo Asiški.

Isus Krist ne skriva paradokse i proturječnosti svojeg učenja. Zbog mistike i sveobuhvatnog Boga to je neizbježno. Istovremeno tražiti nemoguću Božju savršenost i opraštati ako pojedinac doživi neuspjeh u tome. Najstroži i najblaži Isus spaja krajnosti. Onaj tko je u Bogu (i u njegovu Kraljevstvu) može postići veliko savršenstvo, onaj tko je izvan ne može. Sve to ima Isus u vidu.

Konfucije i Sokrat bili su usprkos njihovoj religioznosti pretežito filozofi s naglaskom na umskom razmišljanju. Buda, Lao Ce i Isus Krist bili su mistici i kao takvi osnivači religija.

Za Isusa Božje kraljevstvo će tek doći i ujedno ono je već tu. Jer mnogi to ne vide, Kraljevstvo će se tek objaviti na dan posljednjeg suda. Suda u kojem dolazi do prihvaćanja ili odbacivanja od strane Boga.

Ljubav prema prirodi je svojstvena Isusu kao i kasnije Franji Asiškom. On ne dira ljudske poretke, on naglašava njihovu vrijednost. Brak je neraskidiv. Protiv vlasti se ne treba buniti. Međutim, sav bitak svijeta kao da je nestao u sjaju Božjeg kraljevstva. Spone pijeteta, prava, kulture, ništavne su naspram tog kraljevstva. Vlasništvo je nešto što ometa slobodu u kraljevstvu. Sve što je svjetovno već je kao takvo prošlo: Ne skupljajte sebi blaga na zemlji, gdje moljac i rda kvari, nego skupljajte sebi blago na nebu. Što je jedino važno? Pred čovjekom stoji zastrašujuća alternativa da se bude prihvaćen ili odbačen od strane Božjeg kraljevstva. To „ili–ili“ kao da je upućeno svakomu pojedincu. Ako te ruka tvoja sablažnjava, odsjeci je.

Isus Krist je krajnje radikalni i drastičan u takvim zahtjevima prema svojim bliskim izabranicima, ali ne smijemo smetnuti s uma da je izvanredno blag prema svima koji ga nisu dobro upoznali i ne misle ga radikalno slijediti. Drugim riječima, koji su puno Božje prisutnosti od njega dobili, od njih će puno i tražiti, a oni koji tu prisutnost nisu dobili, od njih će tražiti sasvim malo. Od carinika traži samo to da ne varaju u oporezivanju.